
Düşünce Yazısı

DOI: 10.5281/zenodo.22667036

Sınırdan Var Olmak: İnsanın Geçiş Hallerine Disiplinlerarası Bir Bakış

Sümeyye GÜLEÇ

Giriş: Kavramsal Köken ve Eşiğin Doğası

Bir insan hayatı boyunca kaç kez değişir? Bu sorunun kesin bir cevabı yoktur. Çünkü insan, doğduğu andan itibaren tek bir kimlikle yaşamaz; sürekli yeni durumlara, yeni roller ve yeni anlamlara geçiş yapar. Belki de yaşamın en belirgin özelliği, varılacak bir yerden çok, sürekli aşılması gereken eşiklerden oluşmasıdır.

Nitekim mezun olduğumuz gün, evden ilk ayrıldığımız an, yeni bir işe başladığımız ilk sabah ya da uzun bir hastalık döneminden sonra yeniden günlük yaşama dönmeye çalıştığımız zamanlar... Hayatımızın bazı anlarında kendimizi ne tamamen eski hâlimizin içinde ne de bütünüyle yeni bir başlangıcın içinde hissederiz. İşte bu arada kalmışlık hâli, 'eşik' kav-

ramının en görünür karşılıklarından bazılarıdır. Eşik, ilk bakışta soyut ve anlaşılması güç bir kavram gibi görünse de aslında insanın her gün deneyimlediği geçiş anlarının ortak adıdır. Bu nedenle bu yazı, eşik kavramını yalnızca teorik tartışmalar üzerinden değil, gündelik yaşam örnekleri üzerinden ele almayı amaçlamaktadır.

Bir evin dış kapısının eşikinde durduğunuz anı düşünün. Ne tam içeridesinizdir (güvende, ev kıyafetleriyle, mahrem alanda) ne de tam dışarıda (sokakta, kamusal kuralların geçerli olduğu yabancı dünyada). O fiziksel eşikte dururken hem sokağın rüzgarını hisseder hem de evden gelen yemeğin kokusunu alırsınız. İki dünya da üzerinizde aynı anda hak iddia eder. İşte zihinsel ve toplumsal eşikler de tam olarak böyledir; insanı iki farklı gerçekliğin arafında bırakarak sarsıcı ama bir o kadar da dönüştürücü bir deneyim sunarlar. Bu çalışma; eşik kavramını psikofizikten felsefeye, sosyolojiden ahlaki yol ayrımlarına, kültürel anlatılardan yapay zekâ teorilerine uzanan disiplinlerarası bir hat üzerinden incelemeyi ve insanlığın bugün dayandığı en büyük teknolojik kırılmayı anlamlandırmayı amaçlamaktadır.

1. Psikofiziksel Eşik: Algının ve Biyolojinin Sınırı

Disiplinlerarası yolculuğumuza kavramın en somut ve ölçülebilir katmanından, psikoloji ve fizyolojinin kesişim noktası olan psikofizikten başlamak gerekir. Ancak buradaki mesele laboratuvar ölçümleri değil, insanın dünyayla kurduğu o sınırlı temasın hikayesidir.

Ernst Weber ve Gustav Fechner gibi öncülerin deneysel çalışmalarında eşik; bir ses dalgası, bir ışık huzmesi veya bir acı gibi dış dünyadan gelen bir uyarıcının insan organizması ve sinir sistemi tarafından fark edilebildiği o en alt sınır çizgisine

(mutlak eşik) denk gelir.¹

İnsan biyolojisi, dışarıdaki tüm kozmik akışı doğrudan absorbe edemez; onu belirli duyuşal pencerelerden süzerek içeri alır. Bu durumu anlamak için günlük yaşamımızda sürekli deneyimlediğimiz basit bir ana odaklanabiliriz: Büyük bir sürahi suya tek bir şeker tanesi atıp karıştırdığınızda diliniz hiçbir şey hissetmez. Şeker miktarını molekül molekül artırdığınızda, suyun tadındaki o ilk belirsiz tatlılığı yakaladığınız an tat alma eşikinizdir.

Sık sık başımıza gelen bu durum bize felsefi olduğu kadar çok insani bir kapı aralar: Bizler dünyayı olduğu gibi değil, sadece duyuşal biyolojimizin izin verdiği 'eşikler' ölçüsünde algılarız. Hayatımızdaki birçok duyuşal ve zihinsel değişim de böyledir; içimizdeki kırılmalar molekül molekül birikir, sessizce büyür ve ancak ruhumuzun mutlak eşikini aştığı gün canımızı yakmaya başlar.

2. Felsefi Eşik: 'Oluş' Felsefesi ve Sınır Deneyimi

Felsefe dünyasına adım attığımızda, eşik kavramı mekanik bir algı sınırı olmaktan çıkıp, varoluşun en hareketli ve sancılı alanına dönüşür. Felsefe, eşikte durmayı sabit bir kimliğe sahip olmaya bir meydan okuma, insanın kendini arama çabası olarak görür.

Fransız düşünür Gilles Deleuze'un 'oluş' (*devenir*) felsefesinde eşik, katı yapıların çözüldüğü ve her şeyin akışkan hale geldiği bir potansiyeller bölgesidir.² Doğadaki en güzel örneği bir tohumun toprağın altında çatlayıp filizlendiği ama henüz yeryüzüne çıkıp yaprak açmadığı o gizli zamandır.

1 Ernst Heinrich Weber, *EH Weber on the Tactile Senses* (London: Academic Press, 1996); Gustav Theodor Fechner, *Elements of Psychophysics* (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1966).

2 Gilles Deleuze ve Félix Guattari, *Bin Yayla: Kapitalizm ve Sızofreni*, çev. Ali Akay (İstanbul: Norgunk Yayıncılık, 2017).

O varlık artık bir tohum değildir, ama henüz bir çiçek veya ağaç da değildir. Tam olarak 'arada' yani saf bir oluş halindedir.

İnsan hayatında da zamanın ve yaşlanmanın felsefi eşiği böyledir. Aynaya her gün baktığınızda yaşlandığınızı dalga dalga fark etmezsiniz; süreç pürüzsüz bir akış gibidir. Ancak bir gün çekmece- den eski bir fotoğraf albümü çıkarıp on yıl önceki halinize baktığınızda, zihninizde bir kırılma yaşa- nır ve felsefi bir eşiğin çoktan geçildiğini, artık eski insan olmadığınızı anlarsınız. Martin Heidegger'e göre sınır (ve dolayısıyla eşik), bir şeyin bittiği yer değil, aksine o şeyin özünün ve otantik varlığının başladığı yerdir.³

İnsan, kendi ölümlülüğünün ve büyük bir hastalık, varoluşsal bir kriz anı ya da derin bir kayıp gibi sınırlarının eşiğine geldiğinde ancak o zaman maskelerinden sıyrılır ve hayatın gerçek anlamıyla, kendi çıplaklığıyla yüzleşebilir.

3. Sosyolojik ve Antropolojik Eşik: Geçiş Ritüelleri ve 'Liminality'

Felsefenin bireysel ve varoluşsal olarak ele aldığı arada kalma durumu, sosyoloji ve antropolojide toplumsal yapıları bir arada tutan ya da dönüş- türen kolektif bir süreç olarak

karşımıza çıkar. Fransız sosyolog Arnold van Gennep ve sonrasında bu fikri geliştiren kültürel antropolog Victor Turner, eşik (liminality) kavramını toplumsal yaşamın merkezine yerleştir- miştir.⁴ Gennep'e göre toplumlar, bireylerin statü değişikliklerini (çocukluktan yetişkinliğe, bekar- lıktan evliliğe, sivilikten askerliğe) Geçiş Ritüelleri ile kurumsallaştırır.

Bu durumun en canlı örneği, askere gidecek gençlerin celp döneminden önceki o son bir hafta- sıdır. Bu gençler işlerinden istifa etmişlerdir, yani eski sivil ve üretken statüleri sona ermiştir. Ancak henüz kışlaya teslim olup üniformayı giymedikleri için asker de değildirler. Saçları kazıtılır, omuzla- rına Türk bayrağı sarılır, mahalleli onlara kural- sız bir serbestlik tanır. O bir hafta boyunca genç adam toplumsal bir boşlukta, tam bir 'sosyolojik eşikte' yaşamaktadır. Benzer şekilde geleneksel kına ge- celeri de buna örnek verilebilir.

Victor Turner, bu eşik evresindeki insanların tüm toplumsal rütbe, sınıf ve mülkiyetlerinden soyunarak birbirleriyle kurdukları yoğun, hiye- rarşisiz ve mutlak eşitlik duygusuna *communitas* der. Asker uğurlamasındaki veya kına gecesindeki o kolektif duygu birliği tam olarak budur. Ancak modern ve akışkan toplumda bu geleneksel ritü- eller bağlayıcılığını yitirmiştir.⁵ Bunun sonucunda modern insan, ucu açık ve kronik bir 'eşikte mah- sur kalma' krizi yaşamaktadır.

Bir edebiyat öğretmeni olarak her yıl sınıfla- rımda bu eşiğin en somut ve sancılı haline şahit oluyorum: Lise son sınıftaki öğrencilerim, oku- lun son aylarında tam anlamıyla iki dünya ara- sında sıkışmışlık yaşarlar. Arkalarında bıraktık- ları o sıralar ve 'liseli' kimliği onlara dar gelmeye başlamıştır; ancak önlerinde duran o büyük sınav barajını geçip henüz toplumun gözünde 'yetişkin' veya 'üniversiteli' statüsünü de kazanmamışlardır. Çocukluk odaları ile geleceğin belirsizliği arasın- da sıkışan bu gençlerin gözlerinde, Turner'ın bah- settiği o kuralsızlığın, o aidiyetsizliğin ve yarın korkusunun izlerini okumak mümkündür. Onlar, modern dünyanın kendi ritüellerini üretemediği o belirsiz alanda, tek başlarına bir varoluş mücade- lesi verirler.

3 Martin Heidegger, *Varlık ve Zaman*, çev. Kaan H. Ökten (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2011).

4 Arnold van Gennep, *The Rites of Passage* (Chicago: Univer- sity of Chicago Press, 1960); Victor Turner, *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure* (Chicago: Aldine Publishing, 1969).

5 Zygmunt Bauman, *Akışkan Modernite*, çev. Sinan Okan Çavuş (İstanbul: Can Yayınları, 2017).

Üniversiteden mezun olmuş ama yıllarca iş bulamamış bir genci düşünün: Öğrenci kartı iptal edilmiştir (artık öğrenci değildir) ama bir işi ve kartviziti de yoktur (çalışan bir yetişkin de değildir). Bu genç, modern toplumun kurumsal boşluğunda ne o ne bu olabildiği her sabah ‘Ben kimim?’ sorusuyla uyandığı sancılı bir ekonomik ve psikolojik eşikte yıllarca beklemek zorunda kalmaktadır.

4. Ahlaki Eşik: İyiliği ya da Kötülüğü Seçme Anı

İnsanın dünyadaki en eski ve en derin eşik deneyimi, ahlaki bir kararın sınırında durduğu o tekinsiz andır. Hayat bizi her gün iyilik ile kötülük, vicdan ile ego, dürüstlük ile kolaycılık arasında bir yol ayrımına getirir. Bu eşikte dururken insan, yalnızca dış dünyadaki bir kapıdan geçmez; kendi ruhunun karanlığı ve aydınlığı arasında bir seçim yapar. Dostoyevski’nin karakterlerinde gördüğümüz o derin varoluşsal sancı, tam olarak bu ahlaki eşiğin üzerinde yaşanır. İnsan, sınırın ötesine geçip bir kötülüğü veya bir haksızlığı seçtiğinde artık eski masumiyetine asla geri dönemez; eşik aşılmış ve ruh başka bir boyuta dönüşmüştür. Ancak asıl büyüleyici olan, insanın bu eşikteki özgürlüğüdür. Jean-Paul Sartre’ın belirttiği gibi, insan seçimlerinden ibarettir ve bu ahlaki eşikte yapayalnızdır.⁶ İyiliği seçmek çoğu zaman konforlu olanı değil, zor ve fedakârlık gerektiren yolu seçmektir. Immanuel Kant’ın ‘ödev ahlakı’ çerçevesinden bakarsak, insanın hiçbir çıkar gözetmeksizin, sadece doğru olan bu olduğu için o eşikten atlaması onun en saf insanı yönüdür.⁷ Bir insan bencilliğin sınırını aşp bir başkasının acısına el uzattığında, içindeki o insani

eşiği yukarı taşır. Bu yönüyle iyilik ya da kötülük arasındaki o görünmez ahlaki çizgi, insanın kendi karakterini her gün yeniden inşa ettiği en gerçek, en çıplak ve en insancıl varoluş eşiğidir.

5. Kültürel Eşik: Romanlar, Mekânlar ve İnsan Olma Deneyimi

Eşik kavramı yalnızca bilimsel ve toplumsal alanlarda değil, insanın ürettiği hikâyelerde ve yaşadığı mekânlarda da karşımıza çıkmaktadır. İnsan hem anlatılar aracılığıyla hem de içinde bulunduğu fiziksel çevre sayesinde sürekli bir geçiş deneyimi yaşamaktadır. Bu yönüyle edebiyat ve mimarlık, eşik kavramının gündelik yaşamdaki somut karşılıklarını görünür kılan iki önemli alandır.

Edebiyatta birçok karakter, eski kimliği ile yeni benliği arasında bir dönüşüm süreci yaşar. Özellikle modern edebiyatta karşımıza çıkan yabancılaşmış birey ne geçmişe tamamen ait olabilir ne de geleceğin belirsiz dünyasına bütünüyle uyum sağlayabilir. Bu nedenle eşik, insanın sürekli değişen kimliğinin anlatısal bir karşılığına dönüşmektedir. Örneğin Oğuz Atay’ın *Tutunamayanlar* adlı eserinde Turgut Özben, toplumun dayattığı kalıplaşmış roller ile kendi içsel gerçekliği arasında sıkışmış, geri dönüşü olmayan bir varoluşsal eşikte yaşar.⁸ Franz Kafka’nın *Dönüşüm*’ünde Gregor Samsa’nın bir sabah kendini devasa bir böceğe dönüşmüş olarak bulması ise insan ile insan olmayan arasındaki sınırın ne kadar kırılgan olduğunu gösteren çarpıcı bir eşik deneyimidir. Aynı zamanda bireyin kendi yaşam alanına yabancılaşmasını da görünür kılmaktadır.⁹

Benzer şekilde sinema ve popüler kültür anlatılarında da eşik, hikâyenin kırılma noktasıdır.

6 Jean-Paul Sartre, *Varoluşçuluk Bir İnsancılıktır*, çev. Asım Bezirci (İstanbul: Say Yayınları, 2019).

7 Immanuel Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, çev. Ioanna Kuçuradi (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2002).

8 Oğuz Atay, *Tutunamayanlar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2022).

9 Franz Kafka, *Dönüşüm*, çev. Ahmet Cemal (İstanbul: Can Yayınları, 2022).

Matrix filmindeki Neo karakterinin önüne konulan kırmızı ve mavi hap arasında yaptığı seçim, geri dönüşü olmayan bir eşik deneyiminin popüler kültürdeki en bilinen örneklerinden biridir.

Doğu felsefesinde ve tasavvufta da eşik, insanın hamlıktan pişmeye doğru giden yolculuğunun başlangıcıdır. Mevlana'nın *Mesnevi*'ye 'Dinle neyden!' diyerek başlaması tesadüf değildir.¹⁰ Ney, aslında kamışlıktaki evinden koparılmış, içi boşaltılmış ve üzerinde yedi delik açılmış bir kamıştır. Ne tam eski evine (kamışlığa) aittir ne de üfleyen nefesi olmadan tek başına bir anlam ifade eder. O, acı dolu bir dönüşüm eşliğinden geçerek 'boşalmış', ancak bu sayede ilahi nefesi ve hakikati aktaran bir aracıya, yani saf bir oluş eşğine dönüşmüştür. İnsanın dünyadaki varoluşsal arafı da tam olarak neyin bu hikâyesine benzer; insan da içindeki hırsları ve egoyu boşaltabildiği ölçüde kendi gerçek sesini bulur.

Mimarlıkta ise eşik, yalnızca bir kapının fiziksel sınırını ifade etmez. Bir yapının avlusu, koridoru, merdiveni ya da giriş alanı, bireyi bir deneyimden diğerine hazırlayan geçiş alanlarıdır. Geleneksel Türk evlerinde sokaktan doğrudan yaşam alanına girilmez; önce avluya, ardından sofa ya ve daha sonra odalara geçilir. Aynı şekilde cami mimarisinde avludan ibadet alanına doğru ilerlemek, bireyi yalnızca fiziksel olarak değil, zihinsel ve manevi olarak da farklı bir atmosfere hazırlar. Böylece eşik, insanın bir durumdan başka bir duruma geçişini düzenleyen görünmez bir rehberdir. Mimar Juhani Pallasmaa'nın da vurguladığı gibi mimarlık yalnızca görülen bir yapı değil, insanın tüm duyularıyla deneyimlediği bir yaşantıdır. Bu nedenle mekânsal eşikler, bireyin dünyayla kurduğu ilişkinin önemli bir parçasını

oluşturmaktadır.¹¹ Bu açıdan bakıldığında edebiyat ve mimarlık, insanın yalnızca yaşadığı dünyayı değil, kendisini de yeniden anlamlandırmasına yardımcı olan eşik alanlarıdır. İnsan, bazen bir roman kahramanının dönüşümünde, bazen de bir kapının eşliğinden içeri adım atarken kendi değişiminin izlerini fark etmektedir.

6. Çağdaş Eşik: Dijitalleşen Dünyada İnsan Olmak

Tüm bu tarihsel, biyolojik ve toplumsal eşiklerin ötesinde, bugün insanlık kolektif olarak daha önce hiç deneyimlemediği, türsel düzeyde radikal bir kırılma noktasına dayanmıştır: Yapay zekâ ve dijitalleşme çağı. Bu yeni eşik, insan yaşamını ve mahremiyetini en derinden sarsan iki temel düzlemidir.

Sosyal medya, günümüzde kamusal alan ile özel alan arasındaki geleneksel sınırları yeniden şekillendirmektedir. Daha önce yalnızca yakın çevreyle paylaşılan birçok duygu, düşünce ve deneyim artık geniş kitlelerle paylaşılabilir. Bu durum, insanın kendisini nasıl sunduğu ile gerçekte nasıl yaşadığı arasındaki ilişkiyi yeniden düşünmesini gerektirmektedir. Birey, dijital ortamda oluşturduğu kimlik ile gündelik hayattaki benliği arasında gidip gelen yeni bir eşik deneyimi yaşamaktadır. Belki de çağımızın en görünmez eşığı, yalnız kalmak ile sürekli görünür olmak arasındaki sınırın giderek belirsizleşmesidir.

Öncelikle mesleklerin ve toplumsal sınıfların eşığı altüst olmaktadır. Eskiden bir metin yazarının, yazılımcının, avukatın veya grafik tasarımcının mesleki eşığı, yıllarca süren eğitimle damıtılmış 'yaratıcılık ve teknik bilgi' standardı üzerine kuruluydu. Bugün yapay zekâ araçlarına verilen birkaç satırlık bir komutla, insanların günler hat-

¹⁰ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî*, çev. Adnan Karaismaioğlu (Ankara: Akçağ Yayınları, 2012).

¹¹ Juhani Pallasmaa, *Tenin Gözleri: Mimarlık ve Duyular* (İstanbul: YEM Yayın, 2011).

ta haftalar boyunca üzerinde çalışabileceği kodlar, görseller ve metinler saniyeler içerisinde üretilmektedir. Bu durum beraberinde sanatsal 'özgünlük' eşiğinin de sorgulanmasını getirmektedir. Milyonlarca gerçek sanatçının eserini tarayarak(öğrenerek) saniyeler içinde yeni bir görsel üreten yapay zekanın ürettiği içerikler, sanatın ve yaratıcılığın sınırlarını yeniden düşünmemize neden olmaktadır. Sanatın, emeğin ve özgünlüğün tanımı da bugün yeniden tartışılmaktadır.

Öte yandan bu teknolojik kırılma insan ilişkileri ile insanın kendisini tanımlama biçimleri arasındaki sınırları da yeniden şekillendirmektedir. Günümüzde yapay zekâ ses modelleriyle veya chatbotlarla sabahlara kadar dertleşen, onlarla duygusal bağ kuran ve hatta onlara âşık olduğunu belirten insanların sayısı hızla artmaktadır. Bu durum, insani bağ ve empati kavramlarının artık yalnızca biyolojik bir bedene bağlı olarak düşünülüp düşünülemediği sorusunu gündeme getirmektedir.

Aydınlanma felsefesinden beri insan, "Düşünüyorum, o halde varım." diyerek aklını merkeze alarak dünyayı anlamlandırmaya çalışmıştır. Ancak bugün kendisinden çok daha hızlı hesaplayan, analiz eden ve öğrenen sistemlerle karşı karşıya gelmesi, insanı yeni bir varoluşsal sorgulamaya yöneltmektedir. Artık yapay zekâ sadece bir araç değil; insanın kimliğini, yalnızlığını ve varoluşunu yeniden düşünmesine neden olan yeni bir ayna eşiğidir.

Sonuç

İnsan deneyimi, tarih boyunca sınır çizgileri üzerinde şekillenmiştir. Duyularımızın sınırlarından toplumsal geçiş ritüellerine, vicdani mücadelelerden yapay zekânın dönüştürdüğü yeni dünyaya kadar her dönem kendi eşiklerini üretmiştir.

Mevlana'nın işaret ettiği ney gibi, insan da kendi içini hırslarından ve eski kalıplarından boşaltabildiği, o sancılı dönüşüm eşiklerinde durmayı göze alabildiği ölçüde kendi içsel sesini bulur. Belki de insan olmanın özü, hiçbir zaman tek bir yere bütünüyle ait olmamak; sürekli yeni eşiklerden geçerek kendini yeniden inşa etmektir. Bu nedenle eşik, yalnızca bir sınırı değil, insanın değişme ve dönüşme kapasitesini de ifade eder. İnsan yaşamı tamamlanmış bir hikâye değil, sürekli yeniden başlayan bir geçişler bütünüdür.

Kaynakça

- Atay, Oğuz. *Tutunamayanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2022.
- Bauman, Zygmunt. *Akışkan Modernite*. Çev. Sinan Okan Çavuş. İstanbul: Can Yayınları, 2017.
- Deleuze, Gilles ve Félix Guattari. *Bin Yayıla: Kapitalizm ve Şizofreni*. Çev. Ali Akay. İstanbul: Norgunk Yayıncılık, 2017.
- Fechner, Gustav Theodor. *Elements of Psychophysics*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1966.
- Heidegger, Martin. *Varlık ve Zaman*. Çev. Kaan H. Ökten. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2011.
- Kafka, Franz. *Dönüşüm*. Çeviren Ahmet Cemal. İstanbul: Can Yayınları, 2022.
- Kant, Immanuel. *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*. Çeviren Ioanna Kuçuradi. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2002.
- Matrix, The. Yönetmen: Lana Wachowski ve Lilly Wachowski. Warner Bros., 1999.
- Pallasmaa, Juhani. *Tenin Gözleri: Mimarlık ve Duyular*. İstanbul: YEM Yayın, 2011.
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn-i. *Mesnevî*. Çev. Adnan Karaismailoğlu. Ankara: Akçağ Yayınları, 2012.
- Sartre, Jean-Paul. *Varoluşçuluk Bir İnsancılıktır*. Çeviren Asım Bezirci. İstanbul: Say Yayınları, 2019.
- Turner, Victor. *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. Chicago: Aldine Publishing, 1969.
- Van Gennep, Arnold. *The Rites of Passage*. Chicago: University of Chicago Press, 1960.
- Weber, Ernst Heinrich. *EH Weber on the Tactile Senses*. London: Academic Press, 1996.